

WIKTYMOLOGIA

Ewa Bieńkowska

WIKTYMOLOGIA

Ewa Bieńkowska

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Stan prawny na 1 czerwca 2018 r.

Recenzent

Dr hab., prof. UG Wojciech Zalewski

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Kinga Zajac

Opracowanie redakcyjne

Dagmara Wachna

Łamanie

Wolters Kluwer Polska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2018

ISBN 978-83-8124-731-3

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

„From Victimology of Act to Victimology of Action”
(„Od wiktymologii czynu do wiktymologii działania”)

E.A. Fattah (1999)

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	17
Od autorki	25
Wprowadzenie. Wokół koncepcji wiktymologii	29

Część pierwsza GENEZA I CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA WIKTYMIZACJI KRYMINALNEJ

Rozdział 1	
Badania wiktyimizacyjne – istota i znaczenie	45
Rozdział 2	
Koncepcje wiktyimizacji kryminalnej	51
2.1. Koncepcja ofiary przyspieszającej przestępstwo i inne mające za podstawę jej charakterystyki osobiste i zachowania.....	51
2.2. Koncepcje stylu życia i rutynowej aktywności oraz inne bazujące na czynnikach sytuacyjnych	57

Część druga SKUTKI PRZESTĘPSTWA DLA OFIARY I ICH PRZEZWYCIĘŻANIE

Rozdział 3	
Przeciwdziałanie negatywnym skutkom wiktyimizacji kryminalnej zamiast obwiniania ofiary	65
Rozdział 4	
Rodzaje i charakterystyka negatywnych skutków przestępstw	69
4.1. Wiktyimizacja pierwotna	69
4.2. Dalsza wiktyimizacja.....	73

4.2.1. Wiktyalizacja wtórna.....	73
4.2.2. Wiktyalizacja ponowna i wielokrotna	76

Rozdział 5

Pokonywanie skutków wiktyalizacji kryminalnej – wzorce zachowań.....	79
---	-----------

Rozdział 6

Ruch na rzecz ofiar przestępstw	81
--	-----------

Część trzecia

MIĘDZYKARODOWE POWSZECHNE STANDARDY PRAW OFIAR

Rozdział 7

Standardy Narodów Zjednoczonych.....	89
7.1. Deklaracja o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy	89
7.2. Projekt konwencji o sprawiedliwości i wsparciu dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy	92
7.3. Podstawowe zasady dotyczące stosowania programów sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych.....	96

Rozdział 8

Standardy Rady Europy.....	101
8.1. Konwencja o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy	101
8.2. Wybrane rekomendacje Komitetu Ministrów.....	103
8.2.1. Rekomendacja nr R (83)7 w sprawie udziału społeczeństwa w polityce karnej	103
8.2.2. Rekomendacja nr R (85)11 w sprawie pozycji ofiary w prawie i procesie karnym.....	104
8.2.3. Rekomendacja nr R (97)13 odnosząca się do zastraszania świadków i praw do obrony.....	105
8.2.4. Rekomendacja nr R (98)1 w sprawie mediacji rodzinnej	107
8.2.5. Rekomendacja nr R (99)19 dotycząca mediacji w sprawach karnych	108
8.2.6. Rekomendacja Rec (2005)9 o ochronie świadków i osób współpracujących z wymiarem sprawiedliwości.....	111
8.2.7. Rekomendacja Rec (2006)8 w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw.....	113

Rozdział 9

Standardy Unii Europejskiej	117
9.1. Dyrektywa 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw	117
9.1.1. Geneza	117
9.1.2. Ogólna charakterystyka.....	119
9.1.3. Informowanie	121
9.1.4. Wsparcie ogólne i specjalistyczne.....	123
9.1.5. Zawiadomienie o przestępstwie.....	125
9.1.6. Decyzja zobowiązująca sprawcę do wyrównania ofierze szkód ..	126
9.1.7. Bezpieczne usługi sprawiedliwości naprawczej.....	127
9.1.8. Indywidualna ocena szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony	129
9.1.9. Ochrona prywatności.....	133
9.1.10. Szkolenia osób mających kontakty z ofiarami.....	134
9.2. Projekt uzupełnienia dyrektywy 2012/29/UE	135
9.3. Dyrektywa 2004/80/WE odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw.....	135
9.4. Środki ochrony w sytuacjach transgranicznych	138
9.4.1. Dyrektywa 2011/99/UE w sprawie europejskiego nakazu ochrony.....	138
9.4.2. Rozporządzenie (UE) nr 606/2013 sprawie wzajemnego uznawania środków ochrony o charakterze cywilnym	142
9.5. Dyrektywa (UE) 2016/680 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowania przygotowawczego, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar.....	146

Część czwarta**MIĘDZYNARODOWE STANDARDY PRAW NIEKTÓRYCH OFIAR SZCZEGÓLNIE WRAŻLIWYCH****Rozdział 10****Ofiary pogwałceń międzynarodowego prawa praw człowieka**

i międzynarodowego prawa humanitarnego	151
10.1. Ofiary zbrodni podlegających kompetencji Międzynarodowego Trybunału Karnego	151
10.1.1. Katalog zbrodni.....	151
10.1.2. Prawa w postępowaniu.....	154
10.2. Podstawowe zasady Narodów Zjednoczonych dotyczące zadośćuczynienia i reparacji.....	157

Rozdział 11

Ofiary tortur	159
11.1. Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania.....	159
11.2. Protokół fakultatywny do konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania.....	161
11.3. Dobrowolny Fundusz Narodów Zjednoczonych dla Ofiar Tortur	162
11.4. Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu.....	163

Rozdział 12

Ofiary terroryzmu	165
12.1. Dokumenty Narodów Zjednoczonych.....	165
12.2. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi.....	167
12.3. Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczące ochrony ofiar aktów terrorystycznych.....	168
12.4. Dyrektywa (UE) 2017/541 w sprawie zwalczania terroryzmu	169

Rozdział 13

Ofiary handlu ludźmi, zwłaszcza kobiety i dzieci	173
13.1. Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji.....	173
13.2. Protokół fakultatywny do konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii.....	174
13.3. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej.....	175
13.4. Protokół o zapobieganiu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej.....	176
13.5. Protokół przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej.....	178
13.6. Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi	179
13.7. Dyrektywa 2004/81/WE w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub wcześniej byli przedmiotem działań ułatwiających nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi organami.....	181

13.8. Dyrektywa 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar.....	183
Rozdział 14	
Dzieci będące ofiarami przestępstw	187
14.1. Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka.....	187
14.2. Wytyczne Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami i świadkami przestępstw są dzieci.....	188
14.3. Pornografia dziecięca w konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości.....	189
14.4. Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych	190
14.5. Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczące wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom.....	193
14.6. Dyrektywa 2011/93/UE w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej	195
Rozdział 15	
Kobiety jako ofiary przemocy	201
15.1. Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet	201
15.2. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej.....	204
Rozdział 16	
Ofiary przestępstw z nienawiści	213
16.1. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej	213
16.2. Protokół dodatkowy do konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych ...	215
16.3. Rekomendacja nr R (97)20 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie „mowy nienawiści”	215
16.4. Rekomendacja CM/Rec (2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej	216
16.5. Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków karnych	218

Rozdział 17

Ofiary z niepełnosprawnościami – konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych	221
--	------------

Rozdział 18

Cudzoziemcy będący ofiarami niektórych przestępstw jako osoby wymagające szczególnego traktowania.....	225
18.1. Dyrektywa 2008/115/WE w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich	225
18.2. Dyrektywa 2013/33/UE w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (wersja przekształcona)	227

Rozdział 19

Ofiary korupcji, prania brudnych pieniędzy oraz fałszowania i oszustw związanych z bezgotówkowymi środkami płatniczymi	231
19.1. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji	231
19.2. Projekt dyrektywy w sprawie zwalczania fałszowania i oszustw związanych z bezgotówkowymi środkami płatniczymi	232

Rozdział 20

W poszukiwaniu sprawiedliwości dla ofiar przestępstw.....	235
20.1. Sprawiedliwość, ale jaka?	235
20.2. Prawa ofiar <i>versus</i> prawa sprawców w procesie karnym.....	241

Część piąta**OFIARY PRZESTĘPSTW W POLSCE****Rozdział 21**

Pokrzywdzony w publicznoskargowym procesie karnym	249
21.1. Pokrzywdzony, osoba najbliższa, strona zastępcza i strona nowa oraz inne podstawowe pojęcia.....	249
21.2. Uwzględnianie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności	254
21.3. Prawo do informacji	256
21.4. Zawiadomienie o przestępstwie.....	259
21.5. Prawo do zaskarżenia decyzji o nieścigananiu	262
21.6. Wniosek o ściganie	262
21.7. Prawo do tłumaczenia.....	264
21.8. Postępowanie mediacyjne.....	264
21.9. Pokrzywdzony jako świadek	273

21.10. Zwrot kosztów związanych z udziałem w postępowaniu.....	275
21.11. Nieodpłatna pomoc prawna	275
21.12. Prawa w postępowaniu przygotowawczym	279
21.13. Skarga subsydiarna.....	281
21.14. Prawa w postępowaniu sądowym.....	283
21.14.1. Status procesowy.....	283
21.14.2. Prawa oskarżyciela posiłkowego w razie wycofania aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego.....	284
21.14.3. Pozostałe prawa oskarżyciela posiłkowego	284
21.14.4. Pokrzywdzony nieposiadający statusu strony procesowej	285
21.14.5. Konsensualne sposoby zakończenia postępowania karnego	286
21.14.6. Postępowania odwoławcze	287
21.15. Udział przedstawiciela społecznego	288
21.16. Skarga na przewlekłość postępowania	290

Rozdział 22

Środki ochrony w postępowaniu karnym.....	293
22.1. Funkcja ochronna zatrzymania i środków zapobiegawczych	293
22.2. Świadek <i>incognito</i> , okazanie uniemożliwiający identyfikację, anonimizacja danych o miejscu zamieszkania i o miejscu pracy oraz utajnienie zeznań.....	294
22.3. Przesłuchanie na odległość oraz pod nieobecność publiczności lub oskarżonego	296
22.4. Środki ochrony fizycznej.....	300

Rozdział 23

Środki specjalnej ochrony w postępowaniu karnym niektórych pokrzywdzonych szczególnie wrażliwych	307
23.1. Zatrzymanie i środki zapobiegawcze służące ochronie pokrzywdzonych przemocą w rodzinie oraz niektórych innych pokrzywdzonych szczególnie wrażliwych	307
23.2. Tryb przesłuchania niektórych małoletnich pokrzywdzonych i niektórych małoletnich świadków	309
23.3. Tryb przesłuchania i zasady postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwami o charakterze seksualnym	313
23.4. O (nie)wdrożeniu instytucji indywidualnej oceny służącej ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony	316

Rozdział 24

Reakcje karne uwzględniające interesy pokrzywdzonego	323
24.1. Starania dotyczące naprawienia szkody	323
24.2. Porozumienie się w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia.....	324

24.3. Środki kompensacyjne i obowiązki probacyjne o charakterze kompensacyjnym	325
24.3.1. Bezpośrednia i pośrednia funkcja kompensacyjna prawa karnego	325
24.3.2. Środki kompensacyjne	326
24.3.3. Naprawienie szkody lub zadośćuczynienie jako warunek konsensualnego zakończenia postępowania karnego	329
24.3.4. Obowiązki probacyjne o charakterze kompensacyjnym	329
24.3.5. Konsekwencje niewykonania środków kompensacyjnych lub obowiązków probacyjnych o charakterze kompensacyjnym...	331
24.3.6. Zabezpieczenie majątkowe i egzekucja roszczeń zasądzonych na rzecz pokrzywdzonego	332
24.4. Nawiązki i świadczenia pieniężne orzekane na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.....	334
24.5. Środki karne i obowiązki probacyjne o charakterze ochronnym	337
24.5.1. Środki karne o charakterze ochronnym	337
24.5.2. Obowiązki probacyjne o charakterze ochronnym	341
24.6. Funkcja ochronna środków zabezpieczających.....	343
24.7. Regulacje wykonawcze dotyczące skazanych o zaburzonych preferencjach seksualnych oraz niektórych innych ich kategorii.....	345
24.8. Europejski nakaz ochrony	346

Rozdział 25

Perspektywa pokrzywdzonego w procesie kryminalizacji i penalizacji.....	349
25.1. Kwestia wykonania niektórych zobowiązań międzynarodowych	349
25.1.1. Tortury.....	349
25.1.2. Terroryzm	351
25.1.3. Handel ludźmi i niewolnictwo.....	352
25.1.4. Seksualne wykorzystywanie małoletnich	354
25.1.5. Przemoc wobec kobiet.....	356
25.1.6. Przestępstwa z nienawiści.....	357
25.2. Niektóre nowe i zmodyfikowane typy przestępstw	360
25.2.1. Poszerzenie katalogu przestępstw przeciwko wolności	360
25.2.2. Przestępstwo uchylania się od obowiązku alimentacyjnego.....	361
25.2.3. Ochrona interweniujących świadków.....	362
25.3. Zaostrzanie ustawowego wymiaru kary.....	363
25.3.1. Populizm penalny – stała tendencja, która się nasila	363
25.3.2. Wypadki komunikacyjne	365
25.3.3. Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności	367
25.3.4. Stan zdrowia pokrzywdzonego jako dyrektywa wymiaru kary..	371
25.3.5. Inne przykłady nasilania represyjności polityki karnej.....	373
25.3.6. Powrót do dyrektywy negatywnej prewencji generalnej	374

25.4. Zachowanie się pokrzywdzonego i jego karnomaterialne znaczenie	375
25.4.1. Konkretnie rozwiązania Kodeksu karnego uwzględniające zachowanie się pokrzywdzonego.....	375
25.4.2. Zachowanie się pokrzywdzonego jako samoistna dyrektywa wymiaru kary	382
Rozdział 26	
Pokrzywdzony w postępowaniu prywatnoskargowym	391
26.1. Katalog przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego	391
26.2. Ingerencja prokuratora i jej następstwa.....	392
26.3. Akt oskarżenia oskarżyciela prywatnego.....	393
26.4. Posiedzenie pojednawcze <i>versus</i> postępowanie mediacyjne.....	393
26.5. Szczególne regulacje dotyczące zniesławienia i zniewagi	394
Rozdział 27	
Pokrzywdzony w innych postępowaniach szczególnych	397
27.1. Postępowanie nakazowe	397
27.2. Postępowanie przyspieszone	397
27.3. Postępowanie w przedmiocie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.....	398
Rozdział 28	
Pokrzywdzony w postępowaniu w sprawach nieletnich.....	401
28.1. Przedmiot i istota postępowania w sprawach nieletnich	401
28.2. Uprawnienia procesowe.....	403
28.3. Środki ochrony w postępowaniu	404
28.4. Postępowanie mediacyjne.....	405
28.5. Środki wychowawcze wobec nieletniego i zobowiązania rodziców na rzecz pokrzywdzonego	407
Rozdział 29	
Specjalne środki ochrony przed sprawcami stwarzającymi zagrożenie dla innych osób.....	409
29.1. Postępowanie wobec niektórych osób z zaburzeniami psychicznymi....	409
29.2. Przeciwdziałanie zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym.....	411
Rozdział 30	
Cywilnoprawne instrumenty ochrony interesów ofiar przestępstw.....	417
30.1. Czyny niedozwolone.....	417
30.2. Ochrona dóbr osobistych.....	420
30.3. Zawiadomienie prokuratora.....	421
30.4. Zawiadomienie sądu opiekuńczego	422

30.5. Mediacja (ze szczególnym uwzględnieniem mediacji w sprawach rodzinnych)	422
30.6. Wzajemne uznawanie środków ochrony w sprawach cywilnych	428
Rozdział 31	
Kompensata od państwa	431
31.1. Fundacja Pomocy Ofiarom Przestępstw – quasi-państwowy fundusz kompensacyjny.....	431
31.2. Państwowa kompensata przysługująca ofiarom niektórych czynów zabronionych.....	432
Rozdział 32	
Pomoc i wsparcie	441
32.1. Sieć Pomocy Ofiarom Przestępstw.....	441
32.2. Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.....	442
32.3. Sektor pozarządowy	455
32.4. System wspierania ofiar przemocy w rodzinie	459
32.5. Ofiary handlu ludźmi.....	469
32.6. Cudzoziemcy-ofiary niektórych przestępstw jako osoby wymagające szczególnego traktowania.....	471
32.7. Ofiary tortur	473
32.8. Ofiary terroryzmu.....	475
32.9. Ofiary z niepełnosprawnościami.....	476
Konkluzja. Wiktyologia XXI w. wiktyologią praw ofiar	479
Bibliografia	493
Indeks rzeczowy	563

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- decyzja ramowa 2001/220/WSiSW – decyzja ramowa Rady 2001/220/WSiSW z 15.03.2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 82 z 22.03.2001, s. 1)
- dyrektywa 2012/29/UE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315 z 14.11.2012, s. 57)
- EKPC – Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1025 ze zm.)
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2017 r. poz. 2204 ze zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2018 r. poz. 652 ze zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 155 ze zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2017 r. poz. 1904 ze zm.)
- k.r.o. – ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2017 r. poz. 682 ze zm.)
- TFUE – Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
- u.p.n. – ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969)

Czasopisma i wydawnictwa promulgacyjne

AK	-	Archiwum Kryminologii
Annales UMCS	-	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
Biul. RPO	-	Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich. Materiały
CPKiNP	-	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
IN	-	Ius Novum
IPV	-	International Perspectives in Victimology
IRV	-	International Review of Victimology
NW	-	Na Wokandzie.
OSNC	-	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNKW	-	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OTK-A	-	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy, seria A
Pał.	-	Palestra
PiP	-	Państwo i Prawo
PPK	-	Przegląd Prawa Karnego
Prob.	-	Probacja
Prok. i Pr.	-	Prokuratura i Prawo
PS	-	Przegląd Sądowy
PwD	-	Prawo w Działaniu (Sprawy karne)
PWP	-	Przegląd Więziennictwa Polskiego
RPEiS	-	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SP	-	Studia Prawnicze
WPP	-	Wojskowy Przegląd Prawniczy. Kwartalnik
Zb. Orz.	-	Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej
ZP	-	Zeszyty Prawnicze

Inne

ETPC	-	Europejski Trybunał Praw Człowieka
MTK	-	Międzynarodowy Trybunał Karny
ONZ	-	Organizacja Narodów Zjednoczonych
RP	-	Rzeczpospolita Polska
RPD	-	Rzecznik Praw Dziecka
RPO	-	Rzecznik Praw Obywatelskich
SN	-	Sąd Najwyższy
TK	-	Trybunał Konstytucyjny
TSUE	-	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UE	-	Unia Europejska
VSE	-	Victim Support Europe
WSV	-	World Society of Victimology

Piśmiennictwo (powoływane wyłącznie w zapisie skrótowym)

Systemy

- Gardocki, *System Prawa Karnego*, t. 8 – *System Prawa Karnego*, t. 8, *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2013
- Hofmański, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. I, cz. 1 – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. I, *Zagadnienia ogólne*, red. P. Hofmański, cz. 1, Warszawa 2013
- Hofmański, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. I, cz. 2 – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. I, *Zagadnienia ogólne*, red. P. Hofmański, cz. 2, Warszawa 2013
- Jeż-Ludwichowska, Lach, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. IV – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. IV, *Dopuszczalność procesu*, red. M. Jeż-Ludwichowska, A. Lach, Warszawa 2015
- Kaczmarek, *System Prawa Karnego*, t. 5 – *System Prawa Karnego*, t. 5, *Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, red. T. Kaczmarek, Legalis
- Kruszyński, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. II – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. II, *Proces karny. Rozwiązania modelowe w ujęciu prawnoporównawczym*, red. P. Kruszyński, Warszawa 2014
- Kulesza, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. VI – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. C. Kulesza, Warszawa 2016
- Marek, *System Prawa Karnego*, t. 1 – *System Prawa Karnego*, t. 1, *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010
- Melezini, *System Prawa Karnego*, t. 6 – *System Prawa Karnego*, t. 6, *Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*, red. M. Melezini, Warszawa 2016
- Olejniczak, *System Prawa Prywatnego*, t. 6 – *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2014
- Paprzycki, *System Prawa Karnego*, t. 4 – *System Prawa Karnego*, t. 4, *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2016
- Paprzycki, *System Prawa Karnego*, t. 7 – *System Prawa Karnego*, t. 7, *Środki zabezpieczające*, red. L.K. Paprzycki, Legalis
- Prusak, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. XIV – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. XIV, *Tryby szczególne*, red. F. Prusak, Warszawa 2015
- Safjan, *System Prawa Prywatnego*, t. 1 – *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012
- Smyczyński, *System Prawa Prywatnego*, t. 11 – *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2014
- Smyczyński, *System Prawa Prywatnego*, t. 12 – *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2011
- Stefański, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. X – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. X, *Postępowanie przygotowawcze*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2016
- Warylewski, *System Prawa Karnego*, t. 10 – *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016
- Wiliński, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. III, cz. 1 – *System Prawa Karnego Procesowego*, t. III, *Zasady procesu karnego*, red. P. Wiliński, cz. 1, Warszawa 2014

Komentarze

- Daniluk, *Środki – Środki karne, przepadek i środki kompensacyjne w znowelizowanym Kodeksie karnym*, red. P. Daniluk, Warszawa 2017
- Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz – Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw. Komentarz*, red. E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, Warszawa 2014
- Ereciński, *Kodeks postępowania cywilnego, t. I – Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. I. Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016
- Filar, *Kodeks karny – Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016
- Garlicki, *Konwencja, t. I – Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, t. I, Komentarz do art. 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010
- Gniewek, Machnikowski, *Kodeks cywilny – Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2016
- Góra-Błuszczykowska, *Kodeks postępowania cywilnego, t. I – Kodeks postępowania cywilnego, t. I, Komentarz do art. 1–729*, red. A. Góra-Błuszczykowska, Legalis
- Grześkowiak, Wiak, *Kodeks karny – Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Legalis
- Gutowski, *Kodeks cywilny, t. I – Kodeks cywilny, t. I, Komentarz do art. 1–449¹*, red. M. Gutowski, Legalis
- Jakubecki, *Kodeks postępowania cywilnego, t. I – Kodeks postępowania cywilnego, t. I, Komentarz do art. 1–729*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2017
- Jankowski, *Kodeks postępowania cywilnego, t. II – Kodeks postępowania cywilnego, t. II, Komentarz do art. 730–1217*, red. J. Jankowski, Legalis
- Konarska-Wrzosek, *Kodeks karny – Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2016
- Konwencja. Komentarz – Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. Komentarz*, red. E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, Warszawa 2016
- Królikowski, Zawłocki, *Kodeks karny. Część ogólna – Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017
- Królikowski, Zawłocki, *Kodeks karny. Część szczególna, t. I – Kodeks karny. Część szczególna, t. I, Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis
- Królikowski, Zawłocki, *Kodeks karny. Część szczególna, t. II – Kodeks karny. Część szczególna, t. II, Komentarz do artykułów 222–316*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis
- Lachowski, *Kodeks karny wykonawczy – Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, Warszawa 2016
- Manowska, *Kodeks postępowania cywilnego, t. I – Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. I, Art. 1–505³⁸*, red. M. Manowska, Warszawa 2015
- Manowska, *Kodeks postępowania cywilnego, t. II – Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. II, Art. 506–1217*, red. M. Manowska, Warszawa 2015
- Marciniak, Piasecki, *Kodeks postępowania cywilnego, t. I – Kodeks postępowania cywilnego, t. I, Komentarz do art. 1–336*, red. A. Marciniak, K. Piasecki, Warszawa 2016
- Mozgawa, *Kodeks karny – Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2017
- Opaliński, Rogalski, Szustakiewicz, *Ustawa o Policji – B. Opaliński, M. Rogalski, P. Szustakiewicz, Ustawa o Policji. Komentarz*, Warszawa 2015
- Pietrzykowski, *Kodeks cywilny, t. I – Kodeks cywilny, t. I, Komentarz do art. 1–449⁰*, red. K. Pietrzykowski, Legalis

- Pietrzykowski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Legalis
- Safjan, Bosek, *Konstytucja RP, t. I – Konstytucja RP, t. I, Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016
- Sakowicz, *Kodeks postępowania karnego – Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Legalis
- Skorupka, *Kodeks postępowania karnego – Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Legalis
- Stadniczenko, *Konwencja o prawach dziecka – Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczenko, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015
- Stefański, *Kodeks karny – Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis
- Stefański, *Środki – Środki karne po nowelizacji z 2015 r.*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2015
- Świecki, *Kodeks postępowania karnego, t. I – Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I*, red. D. Świecki, Warszawa 2017
- Świecki, *Kodeks postępowania karnego, t. II – Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. II*, red. D. Świecki, Warszawa 2017
- Świecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian – Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2016*, red. D. Świecki, Warszawa 2016
- Wróbel, *Karta – Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Legalis
- Wróbel, *Traktat, t. I – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, t. I*, red. A. Wróbel, Warszawa 2012
- Wróbel, *Traktat, t. II – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, t. II*, red. A. Wróbel, Warszawa 2012
- Wróbel, Zoll, *Kodeks karny, t. I (cz. 1) – Kodeks karny. Część ogólna, t. I, Komentarz do art. 1–52 (cz. 1)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016
- Wróbel, Zoll, *Kodeks karny, t. I (cz. 2) – Kodeks karny. Część ogólna, t. II, Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016
- Zieliński, Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego – Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, Legalis
- Zoll, *Kodeks karny, t. II – Kodeks karny. Część szczególna, t. II, Komentarz do art. 117–277*, red. A. Zoll, Warszawa 2013

Księgi

- Księga Bienkowskiej – *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bienkowskiej*, red. L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka, Warszawa 2017
- Księga Bojarskiego, t. I – *Na styku prawa karnego i prawa o wykroczeniach. Zagadnienia materialnoprawne oraz procesowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Bojarskiemu*, t. I, red. J. Sawicki, K. Łuczarski, Wrocław 2016
- Księga Bojarskiego, t. II – *Na styku prawa karnego i prawa o wykroczeniach. Zagadnienia materialnoprawne oraz procesowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Markowi Bojarskiemu*, t. II, red. J. Sawicki, K. Łuczarski, Wrocław 2016
- Księga Bojarskiego – *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, red. A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger, Lublin 2011

- Księga Filara, t. I – *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara*, t. I, red. A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak, Toruń 2012
- Księga Filara, t. II – *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara*, t. II, red. A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak, Toruń 2012
- Księga Gaberlego – *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, red. K. Krajewski, Warszawa 2007
- Księga Kaczmarka – *Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, red. J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. XLII, Wrocław 2017
- Księga Pikulskiego – *Meandry prawa karnego i kryminalistyki. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Stanisława Pikulskiego*, red. J. Kasprzak, W. Cieślak, I. Nowicka, Szcztytno 2015
- Księga Sienkiewicz – *Problemy współczesnego prawa karnego i polityki kryminalnej. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Sienkiewicz*, red. M. Bojarski, J. Brzezińska, K. Łuczar, Wrocław 2015
- Księga Skupińskiego – *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013
- Księga Szymanowskiego – *Pozbawienie wolności – funkcja i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacznna, P. Wiktorska, Warszawa 2013
- Księga Zbrojewskiej – *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015–2016. Księga pamiątkowa Profesor Moniki Zbrojewskiej*, red. T. Grzeszczyk, R. Olszewski, Warszawa 2016
- Księga Zielińskiej – *Prawo wobec problemów społecznych. Księga jubileuszowa Profesor Eleonory Zielińskiej*, red. B. Namysłowska-Gabrysiuk, K. Soroka-Marczewska, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2016

Prace zbiorowe

- Encyclopedia*, vol. I – *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, vol. I, eds. B.S. Fisher, S.P. Lab, Sage Publications Inc. 2010
- Encyclopedia*, vol. II – *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, vol. II, eds. B.S. Fisher, S.P. Lab, Sage Publications Inc. 2010
- Indywidualna ocena – Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar przestępstw w zakresie ochrony*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2015
- International Handbook – International Handbook of Victimology*, eds. S.G. Shohan, P. Kuepper, M. Kett, Boca Rohan–London–New York 2010
- Jak skutecznie – Jak skutecznie chronić ofiary przemocy w rodzinie*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013
- Kompensata – Kompensata państwowa dla ofiar przestępstw w Polsce. Teraźniejszość i przyszłość*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013
- Kurator – Kurator procesowy dla małoletniego pokrzywdzonego. Prawne i psychologiczne aspekty udziału małoletniego w postępowaniu karnym*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2016
- Mediacja – Mediacja*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2009
- Mediacja karna – Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013

- Mediacja. Teoria – Mediacja. Teoria, normy, praktyka*, red. K. Pleszka, J. Czapska, M. Araszkievicz, M. Pękala, Warszawa 2017
- Mediacja w praktyce – Mediacja w praktyce prokuratorskiej – dziś i jutro*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2012
- Nowe środki – Nowe środki ochrony i pomocy dla ofiar*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2016
- Ofiary przestępstw – Ofiary przestępstw z nienawiści*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013
- Penalny populizm – Penalny populizm. Perspektywa polityczna i społeczna*, red. J. Czapska, M. Szafrńska, D. Wójcik, Kraków 2015
- Populizm penalny – Populizm penalny i jego przejawy w Polsce. Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Karnego, Szklarska Poręba, 24–27 września 2008 r.*, red. Z. Sienkiewicz, R. Kokot, Wrocław 2009
- Reformy – Reformy prawa karnego. W kierunku spójności i skuteczności*, red. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2013
- Support – Support for Crime Victims in a Comparative Perspective. A Collection of Essays Dedicated to the Memory of Prof. Frederic McClintock*, eds. E.A. Fattah, T. Peters, Leuven 1998
- Towards a Critical – Towards a Critical Victimology*, ed. E.A. Fattah, Houndmills–London 1992
- Unijne standardy – Unijne standardy programów sprawiedliwości naprawczej*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2015
- Victimisation – Victimisation Surveys in Comparative Perspective. Papers from the Stockholm Criminology Symposium 2007*, eds. K. Aromaa, M. Heiskanen, The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), No. 56, Helsinki 2008
- Wiktyimizacja wtórna – Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2012
- Zgwałcenie – Zgwałcenie. Definicja, reakcja, wsparcie dla ofiar*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2016
- Zmiana i kontrola – Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, red. K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, Warszawa 2017

OD AUTORKI

B. Mendelsohn, izraelski adwokat rumuńskiego pochodzenia, po raz pierwszy użył nazwy „wiktymologia” na zjeździe psychiatrów odbywającym się w 1947 r. w Bukareszcie, a więc zaledwie 70 lat temu¹. W ciągu niedługiego czasu, jaki od tej pory upłynął, koncepcja ta, choć nierzadko podważana i deprecjonowana, zyskała znaczące grono zwolenników oraz niezwykle dynamicznie się rozwinęła i nadal rozwija. Dość szybko przy tym zainteresowania badaczy zdecydowanie wykroczyły poza jej główny pierwotny obszar, jaki stanowiły badania nad rolą ofiary w genezie przestępstwa. Dostrzeżono bowiem, że ofiara doświadcza w wyniku przestępstwa wielu traumatycznych przeżyć, które zaburzają, a niekiedy nawet całkowicie rujną jej życie. Dotyka ją również wiele dalszych nieprzyjemności i stresów, niebędących już skutkiem samego przestępstwa, lecz rezultatem niewłaściwego traktowania jej przez ludzi i instytucje, z którymi się styka po ujawnieniu faktu wiktyimizacji. Zainicjowany został w związku z tym niełatwy i długotrwały proces przekształcania ofiary z przedmiotu w podmiot – zwłaszcza postępowania karnego. Tym samym wiktymologia całkowicie zmieniła swoje oblicze: z nauki skoncentrowanej na problematyce przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa, a więc przypisującej jej winę za jego dojsię do skutku, nazywanej przez obrońców ofiar „antywiktymologią”², zmieniła się w wiktymologię walczącą o ich podmiotowość i prawa. Kluczowe znaczenie zyskały kwestie dotyczące identyfikowania negatywnych skutków przestępstwa oraz udzielania ofiarom wsparcia i pomocy w wychodzeniu z kryzysowej sytuacji będącej jego następstwem, jak również diagnozowania ich potrzeb w tym zakresie i umożliwienia aktywnej ochrony interesów.

Moja pierwsza monografia poświęcona wiktymologii przedstawia tę dyscyplinę taką, jaką była ona na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku³. Od tej pory minęło już jednak ćwierćwiecze i opis ten stracił na aktualności. Wiktymologia nie stała bowiem przez ten czas w miejscu: znacząco nasiliło się zainteresowanie problemem

¹ Zob. B. Mendelsohn, *The Origin of the Doctrine of Victimology* [w:] *Victimology*, eds. I. Drapkin, E. Viano, Toronto–London 1974, s. 3 i n.

² Zob. zwłaszcza K. Weis, S. Borges, *Rape as a Crime without Victims and Offenders? A Methodological Critique* [w:] *Victims and Society*, ed. E. Viano, Washington D.C. 1976, s. 130 i n.

³ E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Koncepcje, kierunki badań, perspektywy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; też E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Warszawa 2000.

wyjaśniania przyczyn wiktyimizacji kryminalnej i badaniami nad jej przejawami, charakterystykami i skutkami, powstały i rozrosły się systemy wspierania ofiar, zwiększyła liczba i poszerzył zakres badań wiktyimizacyjnych, przede wszystkim zaś – nastąpił wyraźny postęp w zakresie uznawania statusu i przyznawania ofiarom praw, czego wyrazem jest przyjęcie licznych dokumentów międzynarodowych poświęconych tym kwestiom. Dostrzeżono zarazem, że istnieją ofiary o podwyższonym ryzyku wiktyimizacji kryminalnej, wymagające z tego powodu większej uwagi i dalej idącego wsparcia, niż jest to potrzebne w przypadku innych osób, co znalazło odzwierciedlenie w wypracowaniu odrębnych standardów ich specjalnego traktowania.

Wśród dokumentów międzynarodowych szczególna uwaga należy się dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315 z 14.11.2012, s. 57). Obecnie jest ona najważniejszym instrumentem prawa unijnego statuującym minimalne standardy praw ofiar. Na mocy jej art. 28 państwa członkowskie zobowiązano do przekazania Komisji do 16.11.2017 r., a następnie w trzyletnich odstępach, danych o korzystaniu przez ofiary z przewidzianych w niej praw. Na tle rozważań o wiktyimologii dość szczegółowo omawiam w związku z tym kwestie obrazujące sytuację ofiar przestępstw w Polsce. Umożliwia to bezpośrednio skonfrontowanie istniejącego w tym zakresie stanu rzeczy z wymogami prawa unijnego.

Prezentuję opracowanie dość pokaźne objętościowo, co z pewnością trudno uznać za jego zaletę. Wiktyimologia jest jednak dziedziną bardzo rozległą tematycznie. Obejmuje obszerne spektrum własnych zagadnień, a często odnosi się także do takich, które znajdują się w polu widzenia innych dyscyplin. Za punkt wyjścia przy ich rozważaniu, co zrozumiałe, przyjmuje jednak odmienną niż one perspektywę – perspektywę ofiary. Zdecydowana większość podjętych zagadnień szczegółowych mogłaby w związku z tym stać się i niejednokrotnie już się stała, przedmiotem odrębnych opracowań monograficznych. Mimo to mam nadzieję, że udało się zaprezentować wiktyimologię na tyle wyczerpująco, aby w pełni oddać jej istotę.

Pracę tę dedykuję każdemu, komu leży na sercu dobro ofiar przestępstw, bez względu na to, czy jego zainteresowanie tymi kwestiami ma charakter czysto zawodowy, czy też nie. W pierwszej kolejności może się ona okazać przydatna dla wszystkich mających z nimi na co dzień bezpośrednie kontakty, a zwłaszcza dla praktyków i przyszłych praktyków wymiaru sprawiedliwości karnej oraz osób blisko z systemem tym związanych, ponieważ w tej właśnie sferze przekształcenia poszły wyjątkowo daleko. W dzisiejszym świecie nie jest bowiem możliwe pomijanie ofiar w patrzeniu i reagowaniu na zjawisko przestępczości. Zmiana ciągle jeszcze spotykanego nieprzychylnego, połączonego z lekceważeniem cierpień i potrzeb podejścia do

nich i problemów, na jakie napotykają po doznaniu wiktyimizacji i z jakimi muszą się uporać, jest w związku z tym nieunikniona. Dysponowanie pogłębioną wiedzą na te tematy stanowi zaś podstawowy i konieczny warunek sprostania temu niełatwemu wyzwaniu.

WPROWADZENIE. WOKÓŁ KONCEPCJI WIKTYMOLOGII

Nie ma jednej koncepcji wiktymologii. B. Mendelsohn, który początkowo termin ten odniósł do badań nad rolą ofiary w genezie przestępstwa, dość szybko uznał, że jest to ujęcie zbyt wąskie. Jego zdaniem wiktymologia – podobnie jak medycyna zajmująca się wszystkimi chorobami, socjologia wszystkimi problemami społecznymi, a kryminologia wszystkimi przestępcami – powinna obejmować swoim zainteresowaniem ofiary wszelkiego rodzaju pokrzywdzeń, których krąg jest nieograniczony. Dlatego nazwał ją wiktymologią ogólną (ang. *general victimology*)¹, dla odróżnienia od wiktymologii penalnej (ang. *penal victimology*) ograniczającej się do ofiar przestępstw. Jego zdaniem wiktymologia – nie tracąc z oczu ofiar przestępstw – powinna zatem mieć na uwadze w szczególności również ofiary:

- samopokrzywdzeń, czyli samobójstw i innych działań skierowanych przeciwko sobie,
- środowiska społecznego, jak ofiary dyskryminacji rasowej, ludobójstwa czy wojen,
- środowiska naturalnego, a więc klęsk żywiołowych w postaci powodzi, suszy, huraganów, trzęsień ziemi czy też głodu lub przeludnienia, a także
- postępu technologicznego, jakimi są ofiary wypadków z bronią nuklearną, eksperymentów medycznych lub zanieczyszczeń przemysłowych².

Dopiero tak ujmowana wiktymologia zyskałaby status nauki całkowicie odrębnej i autonomicznej, zwłaszcza w stosunku do kryminologii, z własnymi instytucjami i siatką pojęciową. B. Mendelsohn kładł przy tym duży nacisk na potrzebę zapewnienia ofiarom wszechstronnej pomocy i wsparcia, które miałyby otrzymywać w specjalnie przegna-

¹ Szerzej E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Koncepcje...*, s. 20 i n.; zob. też W.G. Doerner, S.P. Lab, *Victimology*, London–New York 2015, s. 14 i n.

² Szerzej w szczególności B. Mendelsohn, *Victimology and Contemporary Society's Trends* [w:] *Victims and Society...*, s. 7 i n.; B. Mendelsohn, *Sozialanalytische Einführung in allgemeine viktimologische und kriminologische Forschungsperspektiven* [w:] *Das Verbrechenopfer in der Strafrechtspflege. Psychologische, kriminologische, strafrechtliche und strafverfahrensrechtliche Aspekte. Ausgewählte Referate der Dritten Internationalen Symposium für Viktimologie 1979 in Münster/Westfalen*, Hrsg. H.J. Schneider, Berlin–New York 1982, s. 60 i n.

czonych do tego celu klinikach³. W ten sposób zyskał on sobie – obok tytułu ojca wiktymologii – również miano ojca międzynarodowego ruchu społecznego na rzecz ofiar⁴.

Podejście zaproponowane przez B. Mendelsohna dopełnili D.L. Smith i K. Weis, co może z powodzeniem być odnoszone do wiktymologii w każdym jej rozumieniu, w tym także do wiktymologii penalnej, precyzując jej cztery podstawowe obszary badawcze, do jakich należą: 1) tworzenie definicji ofiar: a) w obrębie prawa, b) na użytek codziennego życia, c) w nauce; 2) stosowanie tych definicji przez: a) agentów kontroli, b) inne znaczące osoby, c) członków społeczności, d) przedstawicieli nauk behawioralnych i pozostałych nauk społecznych, e) same ofiary; 3) reakcje ofiar, czyli ich zachowania postwiktyimizacyjne: a) szukanie pomocy, b) skarżenie się, c) odpowiadanie na reakcje innych oraz 4) reakcje społeczne, czyli systemy zajmujące się ofiarami: a) interwencja kryzysowa, b) usługi socjalne, c) policja, d) prewencja, e) służby medyczne, f) sąd cywilny⁵.

Wiktymologia ma na uwadze jedynie człowieka pokrzywdzonego w wyniku wiktyimizacji. Wszystkie dokumenty międzynarodowe zawierające definicję pojęcia „ofiara” odnoszą ją tylko do osób fizycznych. Jednocześnie na ogół pojęciem tym obejmują zarówno ofiary bezpośrednie, określane też mianem pierwotnych, a więc te, które doświadczyły pokrzywdzenia osobiście, jak i ofiary pośrednie, inaczej – wtórne lub współofiary – czyli znaczące osoby z najbliższego kręgu ofiar bezpośrednich, które również mniej lub bardziej dotkliwie odczuwają skutki wiktyimizacji, jakiej doświadczyła ofiara bezpośrednia.

Najważniejszy w skali światowej dokument statuujący prawa ofiar, jakim jest – przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 29.11.1985 r. – deklaracja o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy⁶ (zob. podrozdział 7.1), powszechnie zwana Wielką Kartą Praw Ofiary, wprowadza odrębne definicje pojęć „ofiara przestępstwa” i „ofiara nadużycia władzy”. W jej ujęciu ofiarami przestępstw „są osoby, które indywidualnie lub zbiorowo poniosły uszczerbek w zdrowiu fizycznym lub psychicznym, doznały zaburzeń emocjonalnych, strat materialnych lub istotnego naruszenia swoich podstawowych praw w wyniku działania lub zaniechania będącego naruszeniem ustaw karnych obowiązujących w państwach członkowskich, w tym również ustaw dotyczących przestępczego nadużycia władzy (...). Dana osoba może być uważana w rozumieniu deklaracji za ofiarę niezależnie od tego,

³ Zwłaszcza B. Mendelsohn, *Victimology and the Technical and Social Sciences: A Call for the Establishment of Victimological Clinics* [w:] *Victimology*, vol. I, *Theoretical Issues in Victimology*, eds. I. Drapkin, E. Viano, Toronto–London 1974, s. 25 i n.

⁴ Zob. M. Young, *The Victims Movement. A Confluence of Forces*, National Organization for Victim Assistance 2001, s. 1 i n., www.trynova.org/up-content/uploads/file/victimsmovement.pdf (dostęp: 21.02.2012 r.).

⁵ D.L. Smith, K. Weis, *Toward an Open-System Approach to Studies in the Field of Victimology* [w:] *Victims and Society...*, s. 43 i n.

⁶ GA Res. 46/34, Annex: Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm (dostęp: 10.05.2018 r.). Tekst polski m.in. w: E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 71–77.

czy sprawca został ujawniony, zatrzymany, oskarżony lub skazany i niezależnie od więzi rodzinnej łączącej sprawcę i ofiarę. Pojęcie ofiara obejmuje również, jeśli zachodzi taka potrzeba, najbliższą rodzinę lub osoby pozostające na utrzymaniu bezpośredniej ofiary oraz osoby, które doznały krzywdy w sytuacji zagrożenia lub zapobiegania wiktymizacji” (część A, pkt 1–2).

Ofiary nadużyć władzy natomiast to „osoby, które indywidualnie lub zbiorowo poniosły uszczerbek w zdrowiu fizycznym lub psychicznym, doznały zaburzeń emocjonalnych lub istotnego naruszenia swoich praw w wyniku działania lub zaniechania niebędącego co prawda naruszeniem krajowych ustaw karnych, ale uznanych międzynarodowych norm dotyczących praw człowieka” (część B, pkt 18)⁷. W komentarzu do tej drugiej definicji wskazano, że z chwilą, gdy dane państwo uzna określone w niej zachowania za przestępstwa w rozumieniu jego wewnętrznego prawa karnego, do ich ofiar odnoszą się postanowienia części A deklaracji⁸. Jest to istotne, ponieważ deklaracja odmiennie kształtuje sytuację ofiar przestępstw i ofiar nadużyć władzy, co stanowi następstwo sprzeciwu dwóch ówczesnych wielkich mocarstw wobec propozycji przyznania obu tym kategoriom ofiar takich samych praw jak przewidywano to w jej projekcie⁹.

Do idei jednej definicji i jednakowego traktowania wszystkich ofiar powraca projekt z 8.02.2010 r. Konwencji Narodów Zjednoczonych o sprawiedliwości i wsparciu dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy¹⁰ (zob. podrozdział 7.2). W porównaniu z deklaracją inaczej ujmuje on w związku z tym kwestię źródeł wiktymizacji, którymi w myśl jego art. 2 są działania lub zaniechania stanowiące: a) naruszenie prawa karnego państw-stron, b) nadużycia władzy rozumiane jako działania lub zaniechania, które nie są pogwałceniami krajowego prawa karnego, lecz norm uznanych *ius cogens* na forum międzynarodowym, c) akty terroryzmu, zdefiniowane jako takie w dokumentach międzynarodowych dotyczących terroryzmu, mające spowodować śmierć lub ciężkie uszkodzenie ciała cywili i osób niewalczących albo uszkodzenie mienia, jeżeli akty takie mają na celu zastraszenie ludności albo zmuszenie rządu lub organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonej czynności (zob. rozdział 12), d) akty handlu ludźmi, jeżeli dotyczą one osób, które zostały porwane, zmuszone lub oszukane i znalazły się daleko od swoich domów i społeczności za obietnicą legalnego zatrudnienia, a faktycznie w celu wykorzystywania seksualnego, przymusowej prostytucji, przymusowej pracy, spłaty długów lub niewolnictwa (zob. podrozdział 13). W projekcie znalazł zatem

⁷ Zob. też E. Bieńkowska, *Standardy ochrony praw pokrzywdzonego w świetle dokumentów europejskich i ustaw zasadniczych* [w:] Kulesza, *System Prawa Karnego Procesowego*, t. VI, s. 264 i n.

⁸ Zob. *Guide for Policy Makers. On the Implementation of the United Nations Declaration on Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, United Nations, New York 1999, s. 33.

⁹ Szerzej E. Bieńkowska, *Ofiara i system wymiaru sprawiedliwości* [w:] *Problematyka przestępczości na VII Kongresie Narodów Zjednoczonych*, red. B. Hołyst, Warszawa 1987, s. 36 i n.

¹⁰ Projekt konwencji o sprawiedliwości i wsparciu dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy z 8.02.2010 r. – Draft. UN Convention on Justice and Support for Victims of Crime and Abuse of Power, 8 February 2010, <http://www.worldsocietyofvictimology.org/publications/Draft%20Convention.pdf> (dostęp: 10.05.2018 r.).

odzwierciedlenie fakt ogólnoświatowego zainteresowania dwoma szczególnie groźnymi i niepokojącymi zjawiskami, jakimi są międzynarodowy terroryzm oraz handel ludźmi postrzegany jako współczesna postać niewolnictwa.

Definicję pojęcia „ofiara” w jego ogólnym znaczeniu wprowadzają również akty prawa unijnego. W decyzji ramowej Rady 2001/220/WSiSW z 15.03.2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 82 z 22.03.2001, s. 1) – zob. podrozdział 9.1.1 – zostało ono zdefiniowane jako oznaczające „osobę fizyczną, która doznała szkody, włączając w to uszkodzenie ciała lub szkodę psychiczną, cierpienie emocjonalne lub stratę ekonomiczną, spowodowane bezpośrednio przez działania lub zaniechania stanowiące naruszenie prawa karnego państwa członkowskiego” (art. 1 lit. a). W definicji tej nie wyodrębniono ofiar pośrednich, choć również do nich, określając je mianem „rodziny lub osób mających pozycję zbliżoną do rodziny” ofiary bezpośredniej, decyzja ramowa adresuje jedno z uprawnień, a mianowicie prawo do ochrony (art. 8 ust. 1 i 2).

W kwestii znaczenia pojęcia „ofiara” – wydawałoby się, że na gruncie przytoczonej definicji niemogącej budzić żadnych wątpliwości – dwukrotnie wypowiedział się Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej. W wyroku z 28.06.2007 r. w sprawie C-467/05, Postępowanie karne przeciwko Giovanniemu Dell’Orto (Zb.Orz. 2007, s. I-05557) wskazał, że pojęcie to w rozumieniu decyzji ramowej nie obejmuje osób prawnych, które doznały szkody spowodowanej bezpośrednio przez działania lub zaniechania sprzeczne z prawem krajowym. W wyroku z 23.10.2010 r. w sprawie C-205/09, Postępowanie karne przeciwko Emilowi Eredicsowi i Márii Vassné Sági (Zb.Orz. 2010, s. I-10231) Trybunał również stwierdził, że decyzja ramowa odnosi się wyłącznie do osób fizycznych. Podniósł, że wynika to z zamieszczonej w niej definicji pojęcia „ofiara”, jak i stąd, że zawiera ona postanowienia, które nie mogłyby znaleźć zastosowania do osób prawnych. Ponadto TSUE podkreślił, że nie oznacza to, iż decyzja ramowa dyskryminuje pokrzywdzone osoby prawne, jako że „Prawodawca unijny mógł (...) zgodnie z prawem ustanowić system chroniący jedynie osoby fizyczne, ponieważ te ostatnie znajdują się w sytuacji obiektywnie różnej od tej, w jakiej znajdują się osoby prawne, a to ze względu na większą podatność na wiktymizację oraz charakter interesów, które mogą zostać naruszone w wyniku czynów zabronionych jedynie w przypadku osób fizycznych, takich jak życie czy nietykalność cielesna”¹¹. Niedawno Komisja Europejska zaproponowała jednak przyznanie ofiarom niebędącym osobami fizycznymi niektórych uprawnień spośród przewidzianych w dyrektywie 2012/29/UE (zob. podrozdział 9.2).

Znacznie precyzyjniejszą definicję pojęcia „ofiara” niż decyzja ramowa 2001/220/WSiSW zawiera dyrektywa 2012/29/UE (zob. podrozdział 9.1). Jej art. 2 ust. 1 lit. a stanowi, że „ofiara” to osoba fizyczna, „która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej, bezpośrednio spowodowanej przestępstwem”, jak też członkowie rodziny „osoby, której śmierć była bezpośrednim

¹¹ Zob. też E. Bieńkowska, *Standardy ochrony...*, s. 285 i n.

skutkiem przestępstwa, jeżeli doznali oni szkody w wyniku śmierci tej osoby”. W myśl art. 2 ust. 1 lit. b dyrektywy 2012/29/UE członkami rodziny są małżonek, osoba pozostająca z ofiarą „w sposób trwały i ciągły” w bliskim pożyciu we wspólnym gospodarstwie domowym, krewni w linii prostej, rodzeństwo oraz osoby pozostające na utrzymaniu ofiary. Podkreślić należy, że dyrektywa 2012/29/UE jest jedynym dokumentem międzynarodowym uzależniającym przyznanie statusu ofiary pośredniej osobie, którą wiązała z ofiarą bezpośrednią określona bliska więź, od łącznego wystąpienia dwóch okoliczności, a mianowicie, aby: 1) śmierć ofiary pierwotnej była bezpośrednim następstwem przestępstwa oraz 2) ofiara pośrednia odniosła skutek tej śmierci szkodę. Dyrektywa 2012/29/UE jest też jedynym dokumentem, który precyzyjnie zakreśla krąg osób mogących występować w charakterze ofiar pośrednich. Umożliwia ona zarazem państwom członkowskim wprowadzenie ograniczeń bądź w katalogu takich osób, bądź też w odniesieniu do przysługujących im uprawnień (art. 2 ust. 2)¹². W jej świetle państwa nie mają więc obowiązku zrównania praw ofiar pośrednich z przysługującymi ofiarom bezpośrednim.

Ogólną definicję pojęcia „ofiara” zawiera również jedna z najważniejszych rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy, jaką jest rekomendacja Rec (2006)8 z 14.06.2006 r. w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw¹³ (zob. podrozdział 8.2.7). W myśl jej pkt 1.1 odnosi się ono do osoby fizycznej, która doznała krzywdy obejmującej pokrzywdzenie fizyczne lub psychiczne, cierpienie emocjonalne lub stratę ekonomiczną spowodowanych działaniem lub zaniechaniem stanowiącym pogwałcenie krajowego prawa karnego państwa członkowskiego. Wskazano ponadto, że w pewnych przypadkach pojęcie „ofiara” ma również zastosowanie do najbliższej rodziny lub krewnych ofiary bezpośredniej.

Z kolei w dokumentach międzynarodowych mających za swój przedmiot konkretne rodzaje wiktymizacji kryminalnej, jak terroryzm, tortury czy przestępstwa z nienawiści, definicje pojęcia „ofiara” są węższe od przytoczonych, ponieważ – co naturalne – źródła pokrzywdzenia ograniczają do uwzględnionego w nich rodzaju lub rodzajów wiktymizacji. W odniesieniu do kompensaty od państwa dokumenty międzynarodowe stanowią o ofiarach umyślnych przestępstw popełnionych z użyciem przemocy, a w innych jest mowa wyłącznie o ściśle określonych kategoriach ofiar ze względu na ich osobiste charakterystyki, jak dzieci, kobiety bądź osoby niepełnosprawne. Niekiedy wchodzi w grę podwójne ograniczenia, zwłaszcza ze względu na właściwości osobiste ofiar i rodzaj wiktymizacji, jak np. dzieci będące ofiarami wykorzystywania seksualnego albo kobiety będące ofiarami przemocy.

¹² Szerzej K. Dudka [w:] *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 100 i n.

¹³ Recommendation on the Assistance to Victims of Crime [w:] *Victims – Support and Assistance*, Council of Europe, Strasbourg 2007, s. 71–82; tekst polski w: E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa...*, s. 119–131.

W literaturze przedmiotu bywa podnoszony problem braku kompatybilności terminologii aktów prawa unijnego, w których mówi się o uprawnieniach procesowych ofiar przestępstw, z terminologią karnoprosesową, a w szczególności z pojęciem „pokrzywdzony”. C. Kulesza podkreśla, że to ostatnie w polskim prawie karnym jest ujęte szerzej niż pojęcie „ofiara”, obejmujące tylko osoby fizyczne, jak również, że termin „ofiara” już z góry, a więc jeszcze przed prawomocnym rozstrzygnięciem sprawy, przesądza o popełnieniu przestępstwa. Wskazuje on też, że posługiwanie się tym pojęciem w systemach prawnych dających ofiarom możliwość aktywnego udziału w postępowaniu karnym, jak w systemie polskim, wywołuje konflikt między interesami ofiary i prawami oskarżonego. Takie same zastrzeżenia dotyczą jego zdaniem¹⁴ pojęcia „potencjalna ofiara”, jakim posłużyli się niemieccy uczeni wyodrębniając wiktymologię procesową (ang. *procedural victimology*) jako dyscyplinę o unormowaniach kształtujących pozycję ofiary w procesie karnym¹⁵.

Wszystko to jest bez wątpienia prawdą. Trzeba przypomnieć sobie jednak genezę wiktymologii. Swymi korzeniami tkwi ona bowiem w kryminologii, która operuje własną siatką pojęciową, niemającą nic wspólnego z terminologią prawa karnego. Mowa jest w niej o sprawcach przestępstw lub przestępcach, bez względu na to, czy prowadzone jest przeciwko nim postępowanie karne, czy też nie, jak i niezależnie od jego końcowego rezultatu, a więc bez względu na to, czy formalnie takimi są. Również dyrektywa 2012/29/UE wprowadza pojęcie „sprawca”, wskazując, że na jej użytek oznacza ono nie tylko osobę skazaną za popełnienie przestępstwa, lecz także osobę podejrzaną lub oskarżoną przed ewentualnym uznaniem winy lub skazaniem „bez uszczerbku dla zasady domniemania niewinności” (pkt 12 preambuły).

Termin „sprawca” – podobnie jak termin „ofiara” – ma więc wyłącznie charakter umowny. Kryminolodzy, którzy dostrzegli konieczność dopełnienia badań nad przestępstwami ustaleniami dotyczącymi zachowań i cech osobistych osób nimi dotkniętych, określili te drugie mianem ofiar (niem. *das Opfer*, ang. *the victim* itd.). W konsekwencji B. Mendelsohn, wywodząc ją od łacińskiego słowa *victima*, czyli ofiara – choć zgłaszane są pewne wątpliwości dotyczące poprawności tej nazwy, co wiąże się z sakralnym znaczeniem terminu *victima*¹⁶ – nadał zaproponowanej przez siebie nowej dyscyplinie nazwę „wiktymologia” (ang. *victimology*, niem. *Viktimologie*, fr. *la victimologie*), czyli nauka o ofierze. Wiktymologia nie posługuje się zatem – analogicznie jak kryminologia – nazewnictwem karnistycznym, a korzysta ze swoich własnych pojęć również wtedy, gdy odnosi się do uprawnień ofiar w postępowaniu karnym.

¹⁴ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*, Białystok 1995, s. 78 i n.; C. Kulesza, *Projekt Europejskiej Dyrektywy z dnia 18 maja 2011 r. w sprawie wsparcia i ochrony ofiar w świetle prawa polskiego*, Prok. i Pr. 2011/12, s. 5 i n.

¹⁵ Zob. H. Maisch, H. Schüler-Springorum, *Procedural Victimology and Its Contribution to Victimological Knowledge* [w:] *Victimology: A New Focus*, vol. 3, *Crime and Justice*, eds. I. Drapkin, E. Viano, Toronto–London 1975, s. 18 i n.

¹⁶ Zob. A. Tarwacka, *Ofiara przestępstwa w myśli starożytnej* [w:] *Księga Bienkowskiej*, s. 37–38.

Podnieść należy jeszcze jedną kwestię natury terminologicznej. Mianowicie ze środowisk feministycznych wywodzi się postulat, aby kobieta, która doświadczyła zgwałcenia lub przemocy domowej, nie była określana jako ofiara, lecz *survivor*, czyli ktoś, kto uporał się ze swoim problemem. Wskazywano, że w podtekście słowa „ofiara” ukryte jest założenie, iż tak nazwana osoba akceptuje wiktymizację, traktując ją jako element swojego normalnego losu, z którym się pogodziła. Natomiast wydzźwięk terminu *survivor* jest pozytywny, akcentujący wolę i aktywność w przezwyciężaniu traumatycznych przeżyć¹⁷. Trzeba jednak wyraźnie powiedzieć, że taki stan można osiągnąć dopiero w jakiś czas po doświadczeniu wiktymizacji, a zawsze poprzedza go stan bycia ofiarą (ang. *victimhood*). W wiktymologii określenie *survivor* jest znane, ale ma ono odniesienie do wszystkich ofiar, którym udało się wyjść z kryzysu powstałego wskutek doznania wiktymizacji kryminalnej (zob. rozdział 5). Jak dotąd propozycja feministek nie zyskała szerszego uznania. Świadczy o tym zwłaszcza fakt, że pojęcie „ofiara” wprowadza nawet tak bardzo ukierunkowany feministycznie dokument, jak Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11.05.2011 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 961; zob. podrozdział 15.2).

O faktycznym kształcie i znaczeniu wiktymologii w zasadniczym stopniu przesądza ideologia przyjęta za punkt wyjścia przy precyzowaniu jej przedmiotu. W tym sensie, podobnie jak ma to miejsce w kryminologii¹⁸, wyróżnia się trzy jej główne nurty, a mianowicie wiktymologię 1) pozytywistyczną, 2) radykalną oraz 3) krytyczną¹⁹. Wiktymologia pozytywistyczna (ang. *positivist*), zwana też tradycyjną, konwencjonalną lub konserwatywną, odzwierciedlająca ideologię prawa i porządku (ang. *law and order*), zakłada, że każde przestępstwo, a tym samym jego ofiara, jest z góry zdefiniowane przez prawo karne, zaś u jego podłoża leżą czynniki i procesy, które można dokładnie zbadać i określić. Nurt ten odzwierciedla przede wszystkim wczesny okres rozwoju wiktymologii, koncentrującej się na ofiarach interakcyjnych przestępstw popełnionych z użyciem przemocy i ich przyczynieniu się do własnej wiktymizacji²⁰. Ściśle łączy się z nim postrzeganie systemu wymiaru sprawiedliwości karnej jako gwaranta sprawiedliwości retributywnej zapewniającej utrzymanie istniejącego *status quo*, co wykorzystują zarówno politycy, jak i ruchy na rzecz ofiar walczący o jak najsurowsze

¹⁷ Zob. m.in. A.M. Cole, *Victims on a Pedestal: Anti-„Victim Feminism” and Women’s Oppression* [w:] A.M. Cole, *The Cult of True Victimhood: From the War on Welfare to the War on Terror*, Stanford 2007, s. 47 i n.

¹⁸ Zob. m.in. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 40 i n.

¹⁹ Zob. R.I. Mawby, S. Walklate, *Critical Victimology. International Perspectives*, London–Thousands Oaks–New Delhi 1994, s. 9 i n.; B. Spalek, *Crime Victims, Theory, Policy and Practice*, Palgrave 2017, s. 59 i n.; C. Ferguson, B.E. Turvey, *Victimology: A Brief History with an Introduction to Forensic Victimology* [w:] *Forensic Victimology. Examining Violent Crime Victims in Investigative and Legal Context*, eds. B.E. Turvey, Amsterdam 2009, s. 2 i n.

²⁰ Zob. m.in. M.D. McShane, F.P. Williams III, *Radical Victimology: A Critique of the Concept of Victim in Traditional Victimology*, „Crime and Delinquency” 1992/38/2, s. 258 i n.; D. Miers, *Positivist Victimology: A Critique*, IRV 1989/1/1, s. 3 i n.; D. Miers, *Positivist Victimology. A Critique, Part 2 – Critical Victimology*, IRV 1990/1/2, s. 219 i n.; też W.S. DeKeserely, *Critical Victimology* [w:] *Encyclopedia*, vol. I, s. 144 i n.

represje karne, w tym o karę śmierci²¹. Przedstawiciele wiktymologii radykalnej (ang. *radical*) zwracają natomiast uwagę na całkowite pomijanie przez wiktymologię pozytywistyczną ofiar będących efektem działania państwa i systemów prawnych, podczas gdy właśnie ta problematyka powinna znajdować się ich zdaniem w centrum uwagi²². Nurt ten wyraźnie nawiązuje do koncepcji wiktymologii ogólnej B. Mendelsohna, uznawanej *de facto* za wiktymologię praw człowieka²³. G.F. Kirchhoff pisze, że miał on „na myśli masowe procesy wiktyimizacji w czasie wojen i w obozach koncentracyjnych w pierwszej połowie XX w. Z zawodu prawnik, był świadomy roli i losów ofiar w światowych systemach wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Kiedy zauważył, jak ważne jest stawanie po stronie ofiary, poświęcił całe życie na rozwijanie i promowanie wiktymologii jako niezależnej nauki o wszystkich ofiarach wszelkiego pochodzenia. To dlatego jest najważniejszym prekursorem wiktymologii”²⁴. Sam B. Mendelsohn nie mówił jednak wprost o prawach człowieka, co jest w pełni zrozumiałe, zbudował bowiem swoją koncepcję w czasach, gdy perspektywa ta dopiero zaczynała się formować.

Jak wskazuje E.A. Fattah²⁵, podwalin dla rozwoju kolejnego nurtu, a mianowicie dla wiktymologii krytycznej (ang. *critical*), należy szukać w pracach brytyjskiego socjologa P. Rocka z przełomu lat 80. i 90. XX w., który podkreślał konieczność zbadania, dlaczego problematyka ofiar przestępstw nabrała wymiaru politycznego²⁶. W ujęciu wiktymologii krytycznej to państwo kreuje ofiary i przestępców, decydując o tym, komu który z tych statusów przysługuje. Nie można więc, jak czyni to wiktymologia pozytywistyczna, przyjmować istniejącego w tym zakresie stanu rzeczy za dany raz na zawsze i niezmienny²⁷. Trzeba dokonać jego analizy i oceny, a następnie odpowiedniego przemodelowania. S. Walklate i R.I. Mawby, czołowi reprezentanci wiktymologii krytycznej, a zarazem rzecznicy wiktymologii feministycznej, podkreślali, że koncepcje wiktymologii pomijają na ogół wiktyimizację, która nie dzieje się w przestrzeni publicznej, lecz za zamkniętymi

²¹ Zwłaszcza A. Karmen, *Crime Victims: An Introduction to Victimology*, Brooks/Cole Publishing 1984, s. 11 i n.; też J. Dignan, *Understanding Victims and Restorative Justice*, Meidenhead 2005, s. 33 i n.

²² Szerzej zwłaszcza L. Wolhuter, N. Olley, D. Denham, *Victimology: Victimization and Victims' Rights*, London–New York 2009, s. 13 i n.; zob. też L. Falandysz, *Victimology in Radical Perspective* [w:] *The Victim in International Perspective. Papers and Essays Given at the „Third International Symposium on Victimology” 1979 in Münster/Westfalia*, ed. H.J. Schneider, Berlin–New York 1982, s. 105 i n.

²³ R.I. Mawby, S. Walklate, *Critical Victimology...*, s. 12 i n.

²⁴ G.F. Kirchhoff, *Z historii wiktymologii* [w:] *Ofiary przestępstw. I Międzynarodowa Konferencja na Rzecz Ofiar Przestępstw, Popowo, 4–6 listopada 1999 r. Sesja – Dzień 22 lutego – Europejskim Dniem Ofiar Przestępstw, Warszawa, 22 lutego 2000 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2000, s. 17.

²⁵ E.A. Fattah, *The Need for Critical Victimology* [w:] *Towards a Critical*, s. 4.

²⁶ Zob. P. Rock, *A View from the Shadows. The Ministry of the Solicitor General of Canada and Justice for Victims of Crime Initiative*, Oxford 1986, s. 54 i n.; P. Rock, *Helping Victims of Crime. The Home Office and the Rise of Victim Support in England and Wales*, Oxford 1990, s. 74 i n.; zob. też P. Rock, *Victims' Rights* [w:] *Justice for Victims. Perceptions on Rights, Transition and Reconciliation*, eds. I. Vanfraechem, A. Pemberton, F.M. Ndahainda, London–New York 2014, s. 11 i n.

²⁷ Szerzej S. Walklate, *Researching Victims of Crime: Critical Victimology* [w:] *Realist Criminology: Crime Control and Policing in the 1990s*, eds. J. Lowman, B.D. MacLean, Toronto 1992, s. 285 i n.; R.I. Mawby, S. Walklate, *Critical Victimology...*, s. 169 i n.

drzwiami, co dotyczy wiktyimizacji kobiet w postaci wiktyimizacji seksualnej i przemocy domowej. Wiktyimologia feministyczna uwzględnia natomiast element *gender*, czyli płci społeczno-kulturowej, a przyczyn wiktyimizacji kobiet upatruje przede wszystkim w strukturalnym zdominowaniu świata przez mężczyzn²⁸. Bierze zatem pod uwagę całkowicie pomijane aspekty tego zjawiska, a dzięki temu gwarantuje dalszy rozwój wiktyimologii i doprowadzenie do rzeczywistego postępu w poprawieniu położenia ofiar²⁹. Niedawno zaproponowano powrót do koncepcji wiktyimologii krytycznej. Wskazano, że powinna ponownie zabrać głos i dokonać kompleksowego oraz wielopłaszczyznowego oglądu zjawiska współczesnej wiktyimizacji kryminalnej w kontekście roli państwa w jego kreowaniu i podtrzymywaniu. Rola ta uległa bowiem w ciągu minionych lat istotnym zmianom, podobnie jak wykształciły się nieznane wcześniej postacie wiktyimizacji kryminalnej, które wymagają dokładniejszych analiz mających na celu zdiagnozowanie aktualnej sytuacji oraz wypunktowanie, a następnie wyeliminowanie ich najgroźniejszych przejawów³⁰. Zarówno zatem wiktyimologia radykalna, jak i wiktyimologia krytyczna były odpowiedzią na ograniczenia wiktyimologii pozytywistycznej, a w szczególności stanowiły próbę oderwania wiktyimologii od narzuconych przez władze polityczne formalnych podziałów członków społeczeństwa na ofiary i przestępców.

Od samego początku wiktyimologię krytykowano. W szczególności D. Cressey zarzucał, że nie jest ona dyscypliną akademicką, lecz raczej dość arbitralnym zbiorem idei, interesów, ideologii i metod badawczych, a cechuje ją konflikt między dwoma podejściami do cierpienia ludzkiego: humanistycznym i naukowym. Prac humanistów nie docenia się, ponieważ mają charakter bardziej propagandowy niż naukowy, a prac naukowców – dlatego że nie są w dostatecznym stopniu ukierunkowane na działalność humanitarną³¹. E.A. Fattah również podnosił, że wiktyimologia poważnie odstaje od teorii i nauki, ponieważ stała się dyscypliną nazbyt zideologizowaną i upolitycznioną oraz praktyczną, co plasuje ją bliżej pracy socjalnej, czyniąc z niej w zasadzie jedynie wiktyimologię stosowaną (ang. *applied*)³². Przestrzegał w związku z tym przed zagrożeniami wynikającymi z rozwoju ruchu na rzecz ofiar, a wymienił ich, i to poważnych, całkiem sporo. Wskazywał, że – walcząc o prawa ofiar – mogą one generować postawy wrogie wobec przestępców, domagające się ich surowszego karanania, czyli kreować politykę karną bazującą na odwecie, a nie na restytucji. Nie można zaś jednych, czyli

²⁸ Zob. syntetycznie C. Renzetti, *Feminist Perspectives on Victimization* [w:] *The Praeger Handbook of Victimization*, ed. J.K. Wilson, Santa Barbara–Denver–Oxford 2009, s. 96 i n.; R. Barberet, *Feminist Victimization* [w:] *Encyclopedia*, vol. I, s. 406 i n.

²⁹ Zob. S. Walklate, *Can There Be a Progressive Victimization?*, IRV 1994/3/1–2, s. 1 i n.; zob. też W.G. Doerner, S.P. Lab, *Victimization...*, s. 16 i n.

³⁰ Tak D.C. Spencer, S. Walklate, *Themes and Issues in Critical Victimization* [w:] *Reconceptualizing Critical Victimization: Interventions and Possibilities*, eds. D.C. Spencer, S. Walklate, London 2016, s. xi i n.

³¹ D. Cressey, *Research Implications of Conflicting Conceptions of Victimization* [w:] *Towards a Critical*, s. 57 i n.

³² E.A. Fattah, *The Need...*, s. 14 i n.; E.A. Fattah, *Victims and Victimization: The Facts and the Rhetoric*, IRV 1989/1/1, s. 43 i n.; kompleksowo G.M. Godwin, *Applied Victimization: Theories, Patterns and Typologies*, Totowa 2012.

ofiar, traktować humanitarnie, a drugich, czyli sprawców przestępstw, niehumanitarnie, ponieważ to właśnie jest niehumanitarne. R. Harding dodaje, że upolitycznienie wiktymologii mocno szkodzi wymiarowi sprawiedliwości karnej, ponieważ rozpowszechnia nieuzasadnione przekonanie o nadrzędności praw ofiar, co prowadzi do przeciwstawiania sobie interesów ofiar i interesów przestępców, a w konsekwencji do nieefektywnej, konserwatywnej polityki karnej³³. Ruchy na rzecz ofiar mogą także zwiększać zasięg kontroli społecznej. Utworzone przez państwo programy wspierania ofiar z reguły koncentrują się bowiem na ich kontrolowaniu, a nie na wspomaganiu, jak w przypadku programów ochrony ofiar-świadków. Ofiary są włączane w te programy nie po to, aby poszerzyć zakres uczestniczenia obywateli w wymiarze sprawiedliwości, ale po to, aby zaspokoić potrzeby polityków. To samo dotyczy programów kompensacji państwowej dla ofiar przestępstw. Powstały one nie po to, aby zaspokoić potrzeby ofiar, ale po to, aby politycy zdobyli szersze poparcie. Jednocześnie więcej uwagi poświęca się przeszłości, a w ogóle nie myśli o przyszłości. Ruch nastawiony jest bowiem niemal wyłącznie na obronę retrybucyjnej polityki karnej. W ten zaś sposób – zamiast szukać wspólnej płaszczyzny rozwiązania problemu – dodatkowo antagonizuje ofiary i sprawców. Ekspozowanie niebezpieczeństwa doznania i konsekwencji wiktymizacji kryminalnej oraz złego położenia ofiar, podobnie jak przywiązywanie zbyt dużej wagi do słabości i szczególnej podatności na wiktymizację niektórych grup osób, może z kolei potęgować zjawisko lęku przed przestępczością. Następstwem działania ruchu wspierania ofiar może być również stygmatyzowanie i budowanie stereotypów ofiar na wzór tych, które dotyczą osób korzystających z pomocy społecznej, ubezpieczeń dla bezrobotnych i innych grup z marginesu społecznego. To służby wsparcia wybierają, komu przyjąć z pomocą, dokonując selekcji i zarazem dyskryminując niektóre grupy w dostępie do swoich usług. Jednocześnie dochodzi do całkowitego odpersonifikowania ofiar. Służby wsparcia czynią z nich bowiem klientów lub usługobiorców. Prowadzi to do zanikania więzi społecznych i uzależnienia ofiar od podmiotów niosących im wsparcie. W ten sposób naturalny proces ich zdrowienia może zostać osłabiony lub nawet całkowicie unicestwiony. Tak samo jak rodziców przestrzega się przed nadopiekuńczością wobec dziecka, która może uczynić z niego człowieka słabego, pozbawionego woli, samodzielności i inicjatywy, załęcznionego, pasywnego i wycofanego, również zajmując się ofiarami, trzeba bardzo zważać na to, aby nie wyrządzić im jeszcze większej krzywdy. Zbyt intensywna i ingerencyjna opieka ze strony służb może znacząco wydłużyć proces wychodzenia ofiary z traumy, pogłębić jej złe samopoczucie, a nawet zupełnie uniemożliwić powrót do równowagi³⁴.

³³ R. Harding, *Victimisation, Moral Panics, and the Distortion of Criminal Justice Policy*, CICIP 1994/6/27, s. 27 i n.

³⁴ E.A. Fattah, *On Some Visible and Hidden Dangers of Victim Movements [w:] From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*, ed. E.A. Fattah, Hampshire-London 1986, s. 1 i n.

Odnosząc się do opisanych poglądów, R. Elias podkreśla³⁵, że nie należy ich bagatelizować, ale jego zdaniem słabość wiktymologii tkwi w czymś innym. Twierdzi on, że wiktymologia, która bazuje na ideologii prawa i porządku, czy też – inaczej – realizmu prawnego, zakłada, że przestępstwo jest efektem indywidualnego wyboru, a nie warunkowań społecznych. Skoro tak, zapobieganie przestępczości wymaga przymusu realizowanego za pomocą prawa karnego, silnych służb policyjnych, częstych aresztowań i skazań, zwiększania liczby miejsc w więzieniach, a także stosowania surowych kar z karą śmierci na czele. Nie dostrzega się natomiast żadnej alternatywy, mimo że przedsięwzięcia oparte na filozofii odwetu nie przekładają się na poprawienie położenia ofiar. R. Elias zauważa jednak, że taką politykę karną inspirują nie tyle ruchy na rzecz ofiar, ile politycy. Ci sponsorują bowiem tylko takie działania w tym zakresie, które mieszczą się w ich światopoglądzie, co jest równoznaczne z manipulowaniem ofiarami dla celów politycznych³⁶. Mimo to wiktymologia nie powinna pozostawać całkowicie neutralna. Jako taka może bowiem jedynie potwierdzać istniejący status quo, podczas gdy powinna mieć do zaproponowania coś nowego. Aby jednak tak się stało, niezbędne jest przyjęcie innych wstępnych założeń politycznych. R. Elias rozważa siedem możliwych rozwiązań dla dominującej ideologii prawa i porządku. Są nimi: 1) ideologia krytyczno-liberalna (ang. *critical/liberal*), która proponuje mniej rygorystyczne a bardziej społeczne podejście do polityki karnej; 2) ideologia fundamentalnego feminizmu (ang. *fundamentalist feminist*) reprezentowana przez niewielką grupę osób upatrujących przyczyn wiktyimizacji przede wszystkim w modelu społeczeństwa patriarchalnego i ograniczających jej przejawy do pornografii i prostytucji; 3) ideologia radykalnego feminizmu (ang. *radical feminist*), która również wiąże wiktyimizację z systemem strukturalnej dominacji mężczyzn, ale uważa, że męska przemoc ma za podstawę głównie wychowywanie ich w duchu seksizmu; 4) ideologia krytyczno-radykalno-socjalistyczna (ang. *critical/radical/socialist*) dopatrująca się źródeł wiktyimizacji w systemach ekonomicznych i politycznych, a zwłaszcza w kapitalizmie państwowym, która kształtowanie polityki traktowania ofiar postrzega jako manipulowanie nimi w celu wzmocnienia władzy państwa oraz ideologii prawa i porządku; 5) ideologia realizmu lewicowego (ang. *left realist*), którą odróżnia od krytyczno-radykalno-socjalistycznej to, że zajmuje się wiktyimizacją nie abstrakcyjnie, lecz konkretnie; 6) ideologia uspokajania (ang. *peacemaking*), która odrzuca drakońskie polityki karne na rzecz łagodniejszych reakcji, zwłaszcza w postaci alternatywy dla tradycyjnego systemu wymiaru sprawiedliwości karnej, w końcu zaś 7) ideologia krytyczno-radykalno-feministyczna (ang. *critical/radical/feminist*) łącząca elementy poprzednich w dążeniu do utworzenia radykalnej ekonomicznej i feministycznej demokracji, która ma wyeliminować strukturalne źródła przemocy. P. Elias zaznacza, że nie jest ważne, jaką ideologię wybieramy, lecz w ogóle dokonanie jakie-

³⁵ Szerzej R. Elias, *Paradigms and Paradoxes of Victimology* [w:] *International Victimology: Selected Papers from the 8th International Symposium. Proceedings of a Symposium Held 21–26 August 1994*, eds. C. Summer, M. Israel, M. O'Connell, R. Sare, Canberra 1996, s. 9 i n.

³⁶ Szerzej R. Elias, *Victims Still: The Political Manipulation of Crime Victims*, Newbury Park–London–New Delhi 1993, s. 8 i n.

goś wyboru³⁷. Bez względu bowiem na to, jaka orientacja filozoficzna leży u podstaw określonego ujmowania wiktymologii, najważniejszą kwestią – jak słusznie podkreśla również S. Ben-David³⁸ – jest, aby była ona wiktymologią ofiar, czyli wiktymologią naprawdę ukierunkowaną na potrzeby ofiar i ich zaspokojenie, a nie na realizowanie jakichkolwiek innych celów, w tym w szczególności celów o charakterze politycznym.

Analiza dotychczasowego dorobku wiktymologii dowodzi, że badacze cały czas skupiają się na ofiarach przestępstw³⁹. Rozwija się więc wiktymologia penalna. Nie dziwi to, ponieważ zdecydowaną większość wśród wiktymologów stanowią osoby zajmujące się przestępczością i zjawiskami blisko z nią związanymi. Nazwa „wiktymologia” dopełniana zaś bywa różnymi określeniami przybliżającymi konkretny rodzaj wiktyimizacji kryminalnej stanowiącej w danym przypadku przedmiot jej zainteresowania. W szczególności wykształciła się wiktymologia rozwojowa (ang. *developmental victimology*) – mająca w polu widzenia wiktyimizację dzieci (zob. podrozdział 4.1), wiktymologia zielona (ang. *green victimology*) – zajmująca się pokrzywdzeniami wynikającymi z przestępstw przeciwko środowisku⁴⁰, wiktymologia cybernetyczna (ang. *cyber-victimology*) – mająca za swój przedmiot wiktyimizację przestępstwami popełnianymi w cyberprzestrzeni⁴¹, jak też wiktymologia międzynarodowa (ang. *international victimology*), w polu widzenia której leży problematyka pokrzywdzenia przestępstwami uznanymi za takie na gruncie prawa międzynarodowego⁴². To ostatnie określenie ma jednak również zupełnie inne znaczenie, używane jest bowiem także dla odzwierciedlenia faktu, że na szybki i wszechstronny rozwój wiktymologii składa się wysiłek ściśle ze sobą współpracujących

³⁷ Więcej R. Elias, *Paradigms...*, s. 16 i n.

³⁸ S. Ben-David, *Needed: Victim's Victimology* [w:] *Victimology at the Transition from the 20th to the 21st Century. Essays in Honour of Hans Joachim Schneider Dedicated on the Occasion of the Xth International Symposium on Victimology in Montreal, Canada, 6–11 August 2000 by the Executive Committee of World Society of Victimology to the Founding President of WSV*, eds. P.C. Friday, G.F. Kirchhoff, Moenchenglbadach 2000, s. 55 i n.

³⁹ Zob. m.in. J.P.J. Dussich, *Victimology – Past, Present, Future*, UNAFEI Resource Material Series 2006/70, s. 116 i n.; H.J. Schneider, *The Present Situation of Victimology in the World* [w:] *The Victim in International Perspective...*, s. 11 i n.; H.J. Schneider, *Victimological Developments in the World During the Past Three Decades*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001/45, cz. 1 – nr 4, s. 449 i n., cz. 2 – nr 5, s. 539 i n.; K. Jaishankar, *What Ails Victimology?*, „International Journal of Criminal Justice Sciences” 2008/3/1, s. 1 i n.; G.F. Kirchhoff, *History and Theoretical Structure of Victimology* [w:] *International Handbook*, s. 95 i n.; E.A. Fattah, *The Evolution of a Young, Promising Discipline: Sixty Years of Victimology, a Retrospective and Prospective Look* [w:] *International Handbook*, s. 44 i n.

⁴⁰ Zob. w szczególności M. Hall, *Victims of Environmental Harm. Rights, Recognition, and Redress under National and International Law*, London–New York 2013, s. 132 i n.; M. Hall, *Environmental Harm and Environmental Scoping out a „Green Victimology”*, IRV 2014/20/1, s. 129 i n.; M.J. Lynch, P.B. Stretesky, *Exploring Green Criminology. Towards a Green Criminological Revolution*, London–New York 2014, s. 81 i n.

⁴¹ Zob. zwłaszcza *Cyber Victimology: Decoding Cyber Crime Victimization*, ed. K. Jaishanker, Delhi–New York 2017.

⁴² Bliziej m.in. R. Letschert, *Protecting and Empowering Victims of International Crimes through the Human Security Concept – A New Challenge for Victimologists?*, http://www.academia.edu/22244734/Protecting_and_Empowering_Victims_of_International_Crimes_through_the_Human_Security_Concept_-_A_New_Challenge_for_Victimologists (dostęp: 30.05.2018 r.).

teoretyków i praktyków z całego świata⁴³. Dało to podstawy dla rozwoju wiktymologii porównawczej (ang. *comparative victimology*), która zajmuje się analizą poszczególnych zmiennych, jak zachowania ofiar, przejawy wiktyimizacji kryminalnej, prawa ofiar czy usługi wsparcia dla nich, w różnych kulturach, społeczeństwach czy narodach. Pomaga to wyjaśnić i zrozumieć, do jakiego stopnia zachowania ofiar są uniwersalne i wspólne dla wszystkich ludzi, a w jakim stanowią produkty poszczególnych środowisk fizycznych i społecznych, w których osoby te funkcjonują⁴⁴.

Warto odnieść się do jeszcze jednego, dziś w zasadzie już niemal zapomnianego, lecz w moim przekonaniu cały czas godnego uwagi zagadnienia, jakim jest koncepcja przestępstw bez ofiar (ang. *victimless crimes*)⁴⁵. Przedstawił ją w połowie lat 60. ubiegłego stulecia w trakcie dyskusji nad możliwościami ograniczenia zakresu zjawiska kryminalizacji amerykański socjolog E.M. Schur, proponując, aby objąć abolicją zachowania polegające na dobrowolnej i świadomej wymianie przez osoby dorosłe dóbr i usług, które nie szkodzą nikomu innemu poza jej uczestnikami. Za akty takie uznał w szczególności aborcję, homoseksualizm oraz narkomanię⁴⁶. Argumentował, a jego stanowisko wsparł od strony filozoficznej H.A. Bedau, że ich zakazywanie prowadzi jedynie do – krzywdzącej już nie tylko uczestników tych aktów, ale także społeczeństwo jako ogół – wtórnej patologii w postaci korupcji policji czy rozpowszechniania się narkomanii i aborcji⁴⁷. Takie były zresztą skutki obowiązywania w latach 1919–1933 całkowitej prohibicji alkoholowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki, która uruchomiła bardzo prężny i silny czarny rynek oferujący stosunkowo łatwy dostęp do zakazanych dóbr. Mimo więc tego, że koncepcja przestępstw bez ofiar ma swoich przeciwników przekonujących, że takich czynów w ogóle nie ma⁴⁸, zawsze warto rozważyć, czy wprowadzenie lub utrzymywanie określonych zakazów karnych znajduje dostateczne uzasadnienie, a więc, czy są one rzeczywiście niezbędne dla ochrony określonych dóbr prawnych i czy nie przyniosą więcej szkody niż pożytku.

⁴³ Zob. m.in. M. Joutsen, *The Internationalization of Victimology* [w:] *Kriminologie an der Schwelle am 21. Jahrhundert. Criminology on the Threshold of the 21st Century. Festschrift für Hans Joachim Schneider zum 70. Geburtstag am 14. November 1998*, eds. H.-D. Schwind, E. Kube, H.-H. Kühne we współpracy z B. Hołystem (Polska), K. Miyazawą (Japonia), D. Szabo (Kanada), Berlin–New York 1998, s. 353 i n.; M. Lehner-Zimmerer, *Future Challenges of International Victimology*, „African Journal of Criminology and Justice Studies” 2011/4/2, s. 13 i n.

⁴⁴ J.P.J. Dussich, *Comparative Victimology* [w:] *Encyclopedia*, vol. I, s. 129 i n.

⁴⁵ W piśmiennictwie polskim zob. zwłaszcza L. Falandysz, *O koncepcji tzw. przestępstw bez ofiar*, PiP 1978/8–9, s. 108 i n.; J. Leszczyński, *W sprawie koncepcji tzw. „przestępstw bez ofiar”*, PiP 1979/4, s. 124 i n.; R. Kmiecik, *Perspektywy depenalizacji „przestępstw bez ofiar” w USA*, Pal. 1980/1, s. 103 i n.

⁴⁶ E.M. Schur, *Crimes without Victims. Deviant Behavior and Public Policy: Abortion, Homosexuality, Drug Addiction*, New York 1965, s. 27 i n.

⁴⁷ E.M. Schur, H.A. Bedau, *Victimless Crimes: Two Sides of Controversy*, New York 1974, s. 34 i n.

⁴⁸ Tak zwłaszcza R.H. Potter, T.A. Akers, *Epidemiological Criminology and Violence Prevention: Addressing the Co-Occurrence of Criminal Violence and Poor Health Outcomes* [w:] *Criminal Law Philosophy and Public Health Practice*, eds. A.M. Viens, J. Coggon, A.S. Kessel, Cambridge 2013, s. 185 i n.

Część pierwsza

**GENEZA I CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA
WIKTYMIZACJI KRYMINALNEJ**

Rozdział 1

BADANIA WIKTYMIZACYJNE – ISTOTA I ZNACZENIE

Badacze zjawiska przestępczości zawsze mieli kłopoty z ustaleniem jego rozmiarów. Wiadomo było bowiem, że do oficjalnych organów dociera wiedza tylko o bliżej nieokreślonej części i rodzaju przestępstw, a nie na wiele zdawały się próby szacowania wielkości tych zmiennych. Zwrócenie uwagi na ofiary przestępstw nasunęło pomysł na skorzystanie z ich pomocy w tym zakresie i w połowie lat 60. XX w. w Stanach Zjednoczonych Ameryki zainicjowano badania wiktyimizacyjne (ang. *victimisation surveys*), czyli badania nad rozmiarami, charakterystykami i skutkami wiktyimizacji kryminalnej, które pomyślano jako instrument weryfikowania oficjalnych policyjnych statystyk kryminalnych. Ich podstawowym celem było przybliżenie danych o ciemnym polu przestępstw poprzez określenie liczby i typów czynów niezgłoszonych oficjalnym organom oraz ustalenie powodów, dla których tego nie uczyniono. Jednocześnie zbierano też informacje o przestępstwach zgłoszonych policji. Dzięki temu możliwe stało się określenie różnic między danymi statystycznymi o czynach zgłoszonych, które uwzględniono w oficjalnych statystykach kryminalnych, i danymi o takich czynach uzupełnionych o dane dotyczące czynów niezgłoszonych uzyskane na podstawie badań wiktyimizacyjnych¹.

Od 1973 r. badania wiktyimizacyjne prowadzone są w USA systematycznie, najpierw pod nazwą *National Crime Survey* (NCS), a obecnie – *National Crime Victimization Survey* (NCVS). Ze swej istoty są one badaniami ankietowymi obejmującymi reprezentatywną próbę blisko 50 000 gospodarstw domowych liczących około 100 000 członków. Każde z nich (i jego członkowie w wieku powyżej 12. roku życia) jest ankietowane dwukrotnie w ciągu roku, wchodząc w skład narodowej próby przez okres trzech i pół roku. Badanie dotyczy wiktyimizacji kryminalnej mającej miejsce w oznaczonym przedziale czasu i wymierzonej tak w gospodarstwa domowe, jak i w ich członków, która wystąpiła w postaci wiktyimizacji bądź przeciwko osobie, bądź przeciwko mieniu. Punktem wyjścia jest pytanie o to, czy wiktyimizacja kryminalna, jakiej w oznaczonym czasie doświadczyło gospodarstwo domowe albo jego członek bądź członkowie, została zgłoszona oficjalnym

¹ Bliżej C.M. Rennison, *Victimization Surveys* [w:] *Encyclopedia*, vol. II, s. 985 i n.

agendum czy też nie oraz dlaczego respondent podjął w tym przedmiocie taką, a nie inną decyzję. Początkowo zatem podstawowe znaczenie miało uzyskanie odpowiedzi na pytanie o to, jak duża różnica dzieli dane zgromadzone w statystykach policyjnych i te, których dostarczają badania wiktyimizacji (ang. *victimization surveys*). Nie ulegało bowiem wątpliwości, że im jest ona większa, tym mniej wiemy o zjawisku wiktyimizacji kryminalnej, a wszystko zależy od tego, na ile błędne są parametry wyjściowe. I rzeczywiście, w przypadku niektórych przestępstw rozbieżności pomiędzy tymi dwoma źródłami informacji okazały się nieoczekiwanie duże: liczba czynów zgłoszonych oficjalnie była pięcio-, a niekiedy nawet siedmiokrotnie mniejsza niż wykazana w ankietach jako ta, która faktycznie zaistniała w okresie objętym badaniem.

W dotychczasowych amerykańskich badaniach wiktyimizacyjnych wyodrębnia się cztery ich generacje: pierwszą, istniejącą w połowie lat 60. XX w., kiedy przeprowadzono takie badanie o charakterze pilotażowym i stwierdzono wiktyimizację na znacznie wyższym poziomie niż wskazywały na to statystyki policyjne, drugą, występującą w późnych latach 60. i wczesnych 70. XX w., kiedy zajęto się problemami metodologicznymi oraz podjęto odrębne badanie wiktyimizacyjne w miastach, trzecią, obejmującą lata 70. i 80. XX w., kiedy to zainicjowano *National Crime Survey* oraz przeprowadzono oddzielne badania dotyczące wiktyimizacji w biznesie oraz w 26 miastach, i w końcu czwartą, zapoczątkowaną w 1988 r. i trwającą do dzisiaj, w trakcie której NCS przekształcono w *National Crime Victimization Survey*, co nastąpiło w 1992 r.²

Aktualnie badania wiktyimizacyjne mają do spełnienia kilka zadań, do których w pierwszej kolejności należy: 1) zebranie szczegółowych danych o ofiarach przestępstw; 2) zebranie informacji o konsekwencjach wiktyimizacji kryminalnej; 3) systematyczne gromadzenie danych o ciemnej liczbie przestępstw, w tym o liczbie oraz typach niezgłoszonych czynów; 4) doskonalenie metod gromadzenia danych o wiktyimizacji kryminalnej, jak również 5) umożliwienie dokonywania porównań tendencji rozwojowych poszczególnych typów wiktyimizacji kryminalnej³. Badania te pozwalają w szczególności na to, aby dokładnie określić rodzaj wiktyimizacji kryminalnej (przeciwko osobie, przeciwko mieniu, z użyciem przemocy, seksualna, wymierzona w dzieci), scharakteryzować cechy socjodemograficzne ofiar i sprawców poszczególnych przestępstw, sprecyzować parametry modalne zdarzeń, jak obszar miejski lub wiejski, czas popełnienia (miesiąc, dzień tygodnia, pora doby) i konkretne miejsce jego popełnienia: pomieszczenie zamknięte (dom, pomieszczenie przydomowe: garaż, domek ogrodnika, piwnica), przestrzeń otwarta (ogródek, basen przydomowy, pole, las, park, plaża, parking, ulica, namiot), lokal użytku publicznego (galeria handlowa, sklep, kino, teatr, pub, kawiarnia, restauracja,

² Szerzej W.G. Doerner, S.P. Lab, *Victimology...*, s. 30 i n.

³ Zob. m.in. M.R. Rand, *National Victimization Crime Survey: 32 Years of Measuring Crime in the United States*, <http://www.stat.fi/sienagroup2005/sienarand.pdf> (dostęp: 10.05.2018 r.); B.A. Myrystol, S.M. Chermak, *Victimology*, http://wps.ablongman.com/wps/media/objects/1893/1938583/CH_15_web.pdf (dostęp: 28.05.2018 r.), s. 455 i n.

bar, magazyn, biuro), dworzec kolejowy, autobusowy, lotnisko, port, samochód, łódź. Pozwalają one też określić skutki fizyczne, ekonomiczne, psychologiczne i emocjonalne wiktyimizacji, wskazać sposoby obrony podejmowanej przez ofiarę i jej skuteczność.

Najogólniej rzecz ujmując, na podstawie amerykańskich badań wiktyimizacyjnych stwierdzono w szczególności, że wiktyimizacja kryminalna – podobnie jak przestępczość – nie rozkłada się w społeczeństwie równomiernie, przesądzają zaś o niej z jednej strony cechy socjodemograficzne ofiary, a z drugiej – czynniki sytuacyjne. Wśród pierwszych znacząca rola przypada zwłaszcza takim charakterystykom osobistym, jak wiek, płeć, rasa oraz wysokość dochodu na członka gospodarstwa domowego ofiary. Ofiarami są zwykle młodzi mężczyźni wywodzący się ze środowisk mniejszościowych o niskich dochodach. Oczywistym wyjątkiem okazała się wiktyimizacja o charakterze seksualnym, której doświadczają głównie bardzo młode i młode, z reguły niezamężne lub rozwiedzione dziewczęta i kobiety. Generalnie wiktyimizacja kryminalna zdarza się natomiast przede wszystkim w miastach w miejscach publicznych i w godzinach nocnych. Jednakże dzieci doznają jej raczej w dzień w szkole lub w jej pobliżu, a wiktyimizacja między bliskimi partnerami ma miejsce zasadniczo w domu, a nie na ulicy. W przypadku wiktyimizacji kobiet typowe jest dopuszczenie się jej przez osobę znaną, często blisko, kobiecie⁴. Jak więc widać, zakres i szczegółowość informacji pozyskanych w ramach *victimization surveys* są uderzające. Nie zaskakuje w tej sytuacji, że w opinii E.A. Fattaha podjęcie tych badań miało wręcz przełomowe znaczenie dla dalszych losów wiktyimologii, ponieważ wyznaczyło jej przyszłość i nadało aktualny kształt⁵. Dzięki nim wiedza o zjawisku wiktyimizacji kryminalnej stała się i ciągle staje coraz obszerniejsza, choć nie można zapominać o słabościach metodologicznych narzędzi badawczych typu *victimization surveys*⁶.

National Crime Victimization Survey dopełniano dodatkowymi badaniami mającymi za swój przedmiot jakiś wybrany, specyficzny problem. Do tej pory były to następujące badania: 1) przeprowadzone w 1977 r. *National Survey of Crime Severity* (NSCS) – badanie opinii respondentów na temat ciężaru gatunkowego 25 spośród 204 czynów; 2) przeprowadzone w 1984 r. *Victim Risk Supplement* (VRS) – badanie poglądów respondentów na temat poczucia bezpieczeństwa i środków przeciwdziałania przestępstwom podejmowanym w domu i miejscu pracy; 3) przeprowadzone w 1989 i 1995 r., a od 1999 r. podejmowane w odstępach dwuletnich *School Crime Supplement* (SCS) – badanie opinii respondentów w wieku 12–18 lat na temat przestępczości i bezpieczeństwa w szkołach publicznych; 4) *Police-Public Contact Survey* (PPCS) – okresowe badanie przeprowadzone w 1996, 1999, 2002, 2005 i 2008 r., którego przedmiotem było zgromadzenie, ocena i opublikowanie informacji o używaniu z inicjatywy służb porządkowych

⁴ Bliżej B.A. Myrston, S.M. Chermak, *Victimology...*, s. 454 i n.

⁵ Tak E.A. Fattah, *The Evolution...*, s. 46 i n.

⁶ Zob. *Manual on Victimization Surveys*, United Nations, Geneva 2010, s. 23 i n.; J. Błachut, *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa 2007, s. 288 i n.

Ewa Bieńkowska (1950–2018) – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Uniwersytetów Warszawskiego i Opolskiego oraz Europejskiej Wyższej Szkoły Prawa i Administracji w Warszawie; specjalistka z zakresu wiktymologii i mediacji; przez ponad 30 lat pracowała w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk; była członkiem Zarządu Głównego Towarzystwa Naukowego Prawa Karnego, głównym specjalistą ds. osób pozbawionych wolności w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich, członkiem zarządu Światowego Towarzystwa Wiktymologii, przewodniczącą Zespołu ds. opracowania Polskiej Karty Praw Ofiary przy Ministrze Sprawiedliwości, członkiem Społecznej Rady ds. Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości, członkiem Rady ds. Pokrzywdzonych Przepęstwem przy Ministrze Sprawiedliwości oraz członkiem Zespołu Doradców ds. Ofiar Przepęstw przy Prokuratorze Generalnym; autorka ponad 200 monografii, artykułów i recenzji. O prawa ofiar przepęstw walczyła zawsze niezłomnie i bez wahania.

W publikacji przedstawiono kwestię wiktymologii *sensu largo*, zarówno w ujęciu historycznym, jak i współczesnym, uwzględniając regulacje prawa międzynarodowego, polskiego oraz unijnego. Opracowanie stanowi obszerne kompendium zawierające kompletną analizę zagadnień będących przedmiotem badań wiktymologii, które może służyć zarówno celom dydaktycznym, naukowym, jak i praktyce.

W monografii omówiono m.in. takie zagadnienia jak:

- zatrzymanie i środki zapobiegawcze służące ochronie pokrzywdzonych przemocą w rodzinie,
- tryb przesłuchania i zasady postępowania z pokrzywdzonymi przepęstwami o charakterze seksualnym,
- środki wychowawcze wobec nieletniego i zobowiązania rodziców nieletniego na rzecz pokrzywdzonego,
- postępowanie wobec niektórych osób z zaburzeniami psychicznymi,
- przeciwdziałanie zagrożeniom przepęstnością na tle seksualnym.

Książka jest przeznaczona dla adwokatów, radców prawnych, sędziów, prokuratorów oraz aplikantów tych zawodów prawniczych. Zainteresuje także członków organizacji pozarządowych, którzy statutowo zajmują się ofiarami przepęstw. Będzie cennym źródłem wiedzy dla pracowników naukowych oraz studentów wydziałów prawa, psychologii, resocjalizacji i socjologii.

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

